

UNELE CONSIDERAȚII PRIVIND ISTORIA SATULUI ȘI TÂRGULUI TELENEȘTI

Dr. Alexandru FURTUNĂ

SOME CONSIDERATIONS ON THE HISTORY OF THE VILAGE AND FAIR TELENESHTI

Freeholder's village (free peasants) Telenesh-ti is documented on March 20, 1598. At the end of the seventeenth century, one of the most significant ownership became the great treasurer Toderashco Iordache Cantacuzino.

Fair Teleneshti is founded in 1796. Most resi-dents were Jews, Armenians, Moldavians and Russi-ans. They practiced, especially, trade and crafts.

Din noianul de localități basarabene, puține se bucură astăzi de atenția cercetătorilor istorici. Aceasta, pentru că este un lucru deosebit de migălos, care cere o documentare riguroasă. Teleneștii fac o excepție fericită în acest sens. Demersul, parvenit acum câțiva ani la Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM de la Biblioteca publică raională s-a materializat într-un proiect instituțional „Teleneștii. Istorie și Contemporaneitate. Studiu și documente”, care a demarat în 2011 și urmează a fi încheiat în 2014.

Subsemnatul (Alexandru Furtună – n.r.), autorul proiectului, a descoperit la acest început de cercetare că istoria satului și târgului Telenești dispune de o bogată bază documentară, în mare parte nevalorificată. Toate documentele sunt depozitate la Direcția Județeană a Arhivelor Naționale Iași, Arhiva Națională a Republicii Moldova, Arhiva Organizațiilor Social-Politice a Republicii Moldova, Arhiva raională Telenești și oferă date inedite și temeinice care relevă evoluția în timp a localității. Printre cele mai valoroase se dovedește a fi schiță istorică care a văzut lumina tiparului în anul 1930.

Autorul acestui extraordinar de bine documentat studiu este cunoscutul istoric ieșean Mihai Costăchescu. La baza lucrării se află documentele din fondul „Paul Gore” depozitate în Arhiva Națională a României, filiala Iași. De menționat, că unele documente referitoare la istoria satului Telenești sunt incluse în volumele din prestigioasa colecție „Documente privind istoria României”, seria A. Moldova.

Să citim atent studiul lui M. Costăchescu. Iată ce scria, în 1930, autorul nominalizat: „În ținutul Orheiului, din vechea Moldovă de dincolo de Prut,

în vechiul ținut de codru merei, pe drumul cel mare dintre Bălți și Orhei, se găsește satul Telenești, iar puțin spre mieznoapte, alături cu acesta, târgușorul Telenești. E așezat chiar în marginea ținutului Orhei, dinspre Bălți, pe pârăul Ciulucul mijlociu. În multe documente, satul este arătat, ca fiind așezat „supt Măiatini”. Satele și moșiile înconjurătoare Teleneștilor, sunt următoarele: la răsărit, Inești, – la miezăzi, Văsieni și Mihălașa, – la apus, Ciulucanii, din ținutul Bălților și la mieznoapte Mășcăuții” [...]. Cred că nu greșesc, scrie în continuare M. Costăchescu, punând numele de azi al satului, în legătură cu numele Telea”.¹

Teleneștii Vechi sau Telești este situat într-o regiune de deal. Dealurile existente poartă următoarele denumiri: Hârtop, Podiși, Cimitirul, Inești, Telenești, Budăi. Valea existentă se numește Ciulucul Mic, iar pârăul – Ciuluc.

Teleneștii Noi, sau Telenești-Târg, sau Telești este așezat, din punct de vedere geografic, într-o regiune de colină. Dealul existent se numește Budei, iar pârăul – Ciuluc.²

Prima atestare documentară a satului Telenești, cunoscută la etapa actuală a investigațiilor, este de la 20 martie 1598. Din documentul respectiv, care se păstrează în Arhiva Națională din București, aflăm următoarele: „Iată dar eu, Luca vătah. Iată mărturisesc cu această carte a noastră, că a venit înaintea noastră Mărina, fiica lui Neagoe din Miclăușani și a vândut dreapta sa ocină, ce a avut în Miclăușani, însă jumătate, pentru 28 taleri numărați, lui Zane, fiul Jurjei.

Și i-a dat tot bani gata în mijlocul nostru și înaintea a mulți oameni: înaintea lui Albul din Stolniceani și înaintea lui Larion de acolo și înaintea lui Stoica și înaintea lui popa Măciucă din Telenești și înaintea lui Verășciac de acolo și înaintea a mulți oameni buni.

Aceasta dăm știre și mărturisim cu acest zapis.

Scriș în Stolniceani, în anul 7106 <1598> Martie 20”.³

Urmează numeroase documente, în special acte de vânzare și cumpărare, care pot fi găsite atât în schița istorică semnată de M. Costăchescu, cât și în colecția „Documente privind istoria României”. A. Moldova. Este vorba de documente care poartă data de: 16 iunie 1598,⁴ 27 martie 1611,⁵ 12 aprilie 1613,⁶ 27 august <1614>, 3 august 1615,⁷ 20 noiembrie 1615,⁸ 17 septembrie 1616 (1617),⁹ <1627 septembrie 1-1628 august 31>,¹⁰ 1643 (fără dată), 25 februarie 1650, 1667 (fără dată), 20 aprilie 1667, 20 mai 1667, 24 martie 1671, 11 martie 1673, 1681 (15 documente), 1682 (4 documente), 1683 (7 documente), 1685 (2 documente), septembrie 1694.

Din 29 de zapise (incluse în schița istorică despre satul și târgul Telenești – A. F.), înșirate mai sus, vedem, scrie M. Costăchescu, un caz tipic de sfărâmare a moșiilor răzășești și formare a mării proprietăți. Din aceste însemnări îi identificăm și pe unii din moșii sau bătrânii satului: Iurie, Pinaga, Drăcșan, Chifu, Dinița și Chiniaga. În curs de 12 ani, între 1673 și 1685, Toderășco Iordachi Cantacuzino vistiernicul cel mare, cumpără aproape întreg satul Telenești.¹¹

În septembrie 1694, satul Telenești trece din stăpânirea fiului lui Toderășco, Iordachi Cantacuzino marele vistiernic, în cea a fiului său Ilie. Ilie Cantacuzino comisu nu stăpânește decât câțiva ani părțile cumpărate de tatăl său, în satul Telenești. În 7206 (1698), septembrie 12, Ilie Cantacuzino biv vel comis vinde ocina și moșia sa lui Iordache Rusăt vel vistiernic „un sat ce să chiamă Telenești, care este la ținutul Orheiului, pe Ciuluc, supt Măiatini”, drept 300 de lei, care moșie îi este dreaptă de la părintele său Iordachi vistiernicul.

Toderășco Iordachi vistiernicul nu cumpărase tot satul Telenești. O parte rămăsese răzeșilor. [...] Ce se va fi întâmplat în anii ce urmează nu știu, scrie în continuare M. Costăchescu, dar între cele 163 sate sau părți de sate ale marelui latifundiar Iordache Ruset, ce le avea în întreaga Moldovă, găsim și satul întreg Telenești, de la Orhei.

O bună bucată de vreme, documentele tac. Se vor fi pierdut sau stăpânirea a continuat liniștită, din neam în neam, nu știu, afirmă M. Costăchescu. Prin moștenire, satul a trecut în posesia Doamnei Ecaterina Mavrocordat, care prin testamentul său, din 1776, iunie 25, îl lasă fiului său Beizadea Alexandru, domnul de mai târziu, Alexandru Mavrocordat. Lucrul acesta îl aflăm și dintr-o hotarnică a moșiei din 1783: că moșia a trecut în stăpânirea lui Alexandru Constantin Mavrocordat, Domnul Moldovei, prin clironomie de la maica sa Doamna Ecaterina. Iar Alexandru Constantin Mavrocordat a dat-o fiului său Constantin Alexandru Mavrocordat.¹²

Potrivit recensământului din 1774 (efectuat pentru a stabili numărul populației impozabile – A.F.), Teleneștii făceau parte din ocolul Cului, ținutul Orhei-Lăpușna. Iată ce aflăm despre Telenești: 12 – toată suma caselor; 3 – scădere rufeturile, însă: 2 volintiri, 1 femeie săracă; 9 – rămân birnicii. Birnicii: Mihai, ungurean, Țurcan; Dumitru, rachier; Ilii, bejenar; Vasile Țurcan; Sandul, tovarăș Petrii; Ioniță Ursachi; Miron, căpitan; Toader Lungul; Ursachi brat Petrii. Rufeturi: Neculai Țurcan, volintir; Petru, bejenar, volintir; Antonie, femeie săracă.¹³

În anul 1850, Teleneștii Vechi făceau parte din

județul Orhei. Localitatea aparține lui Egor T. Teodosiu. În sat locuia o familie de mazili alcătuită din 3 persoane (1 persoană de sex masculin și 2 persoane de sex feminin). Familii țărănești erau 61. Ele includeau 195 persoane de sex masculin și 175 persoane de sex feminin. În total – 370 de persoane. Prin urmare, în 1850 în satul Teleneștii Vechi erau 373 de locuitori.¹⁴ În 1858 erau 422 de locuitori, inclusiv o familie de mazili (2 persoane de sex masculin și 2 persoane de sex feminin) și 99 familii de țărani (214 persoane de sex masculin și 204 persoane de sex feminin).¹⁵

În 1904, satul Teleștii-Vechi (Teleneștii Vechi – A.F.), așezat pe coasta dreaptă a văii Ciulucului mic, la ½ kil. spre sud de târgușorul Telești (Telenești – A.F.), avea 127 case, cu o populație de 830 suflete, țărani români; 240 vite mari.¹⁶

În 1923, în Teleneștii Vechi erau 286 de clădiri locuite și 9 nelocuite; 302 menaje; 1677 locuitori (822 bărbați și 855 femei); școală primară mixtă, biserică ortodoxă, poștă rurală, primărie; distanța: Chișinău 80 km., gara Călărași 40 km.¹⁷

În anul 1932, în Telenești-sat Vechi activa banca „Câmpul de muncă”, erau cizmari – Tănase Ieremia, dogari – Bogdan Andrei, Boniciuc Grigore, mori – Finkelmann Frații (cu motor), rotari – Cazacu Vasile, Smarcotin Șmil, uleiuri. Fabrici de – Tuichelman F.; viticultori – Baluță Olga – 3, Gore Elena – 30, Teodoriu Gh. – 10; agricultori – Gore Elena – 456 ha.¹⁸

Biserica din piatră a fost zidită în anul 1903. Ea poartă hramul „Adormirea Maicii Domnului”. Este casă pentru preot. În 1922, la Teleneștii Vechi paroh preot era Vasile Chișcă, de 56 ani; absolvent al școlii spirituale; în serviciu de la 1915; pe loc de la 1918. Cântăreț era Teodor Petrovici, de 25 de ani; absolvent al școlii de cântăreți; în serviciu de la 1917.¹⁹

În 1796, se întemeiază târgul. Acest fapt îl desprindem din hrisovul Domnului Alexandru Ioan Calimah Vvod, din 1796, dec. 20: „Fiindcă la moșia Tilineștii, de la ținutul Orheiului, ce iaste a luminatii Domniță Ralu Mavrocordat, după cerire luminării sale și cercetare ce s-au făcut pentru stare moșiei s-au dat voia, prin carte domnii meli deșchisă ca să să facu târgu, cu adunare de oameni streini dintralte părți de locuri, de piste hotar și au și făcut începire de a să strînge oameni streini și a să statornici acolo făcînd acmu luminata domniță iarăși cerire, că pentru înlesnirea alejverișului lăcuitorilor ce s-au adunat și acelor ce să vor mai aduna, cum și pentru ca să s (ă) poată mai mult îndemna și alți lăcuitori streini, de a veni și a să statornici la numitul târgu să s (ă) rînduiască și o zi de târgu, ca să fie piste săptămînă,

cum și câteva zile însemnate de iarmaroaci și socotind și domnie mea că zilile de târgu, cum și iarmaroacile ce să fac, nu numai că sînt pentru alejverișul târgoveților și a lăcuiitorilor ținutului aceluia, dar sînt și pentru folosul lăcuiitorilor altor ținuturi, căzîndule cu îndămîină spre aș face alijverișul cu celi ce au de vînzare și mai ales că să va da îndemnare și altor lăcuiitori streini de a veni și a să statornici la numitul târgu, pentru aceia dar iată printraceastă carte a Domnii meli hotărîm ca să să facă la târgul Telineștii șasă iarmaroace pe an, adică la Blagoveștenie, Mart 25, și la a trie aflare a cinstului cap al sfîntului Ioan Botezător, Mai 25, și la zioa sfîntului mucenic Chirica, Iulii 15 și la zioa sfîntilor șapte mucenici Macavei, August 1 și la sfîntul Apostol Andreiu, cel întîi chemat, Noembrii 30 și la sfîntul arhiepiscop Țarigradului Grigore bogoslov, Ghenar 25. Iar zioa de târgu piste săptămîni sau hotărît să să facă Gioia. Deci poroncim domnie mea dumv. Sărdariu de țin. Lăpușnii, Orheiu, să dați în știre negușitorilor și altor lăcuiitori, ca atît la zilile numite de iarmaroaci, cît și gioia la zioa târgului să să aduni la târgul Tilineștii și săș facă fiștecare alișverișul, fără de nici o înpedecare sau supărare dispre nimine.”²⁰

În secolul al XIX-lea târgul începe a crește și prin privilegiile ce i se acordă. [...] Din Condica Liuzilor, din 1803, se vede că satul Telinești, de la ocolul Măiatini, țin. Orheiului are 58 liuzi, iar târgul 78.²¹ Urmează numeroase documente (1804-1841) despre târgul Telenești.²²

Prin documentul din 1814, Aprilie 20 se întărește pitarului Teodosie între altele și moșia Telineștii. [...] Între această dată, 1829, Mart 15 și 1830 August, trebuie să fi murit pitarul Teodosie, căci într-un act din 1830, avg. 7 este arătat ca stăpîn al moșiei Iordache Teodosie.²³

Și în anii următori Teleneștii au aparținut lui Iordache (Egor) Teodosie. Recensămîntul din 1835 atestă că în târgul Telenești locuiau 16 boiernași, 8 mazili, 38 ruptași, 17 străini, 120 mic burghezi armeni, 231 mic burghezi moldoveni, 96 mic burghezi ruși, 1561 (?) evrei, 33 de țigani, 29 fețe duhovnicești.

Potrivit datelor recensămîntului din 1848, populația târgului Telenești era alcătuită din 8 familii de țigani (14 bărbați și 12 femei), în total – 26 persoane²⁴; 45 familii de mic burghezi ruși (57 bărbați și 57 femei), în total – 114 persoane; 21 familii de mic burghezi armeni (67 bărbați și 61 femei), în total 128 persoane; 3 familii de mazili (6 bărbați și 3 femei), în total – 9 persoane; 58 familii de meșteșugari (141 bărbați și 133 femei), în total – 274 persoane; 46 familii de țărani (130 bărbați și 114 femei), în total – 244 persoane.

În anii 1840, la Telenești s-a stabilit cu traiul o familie (3 persoane) de meșteșugari din Hîncești; 5 familii (19 suflete) de mazili au fost trecute în categoria meșteșugarilor; alte 4 familii de mazili (16 suflete) au fost trecute în categoria țărănilor; o familie de țărani (7 suflete) s-a mutat cu traiul în satul Tomai, județul Cahul. În anul 1855 la Telenești s-au stabilit cu traiul 181 de mic burghezi evrei.²⁵ La Telenești, conform datelor unui recensămînt suplimentar, mai locuiau 5 familii de mic burghezi evrei (5 bărbați și 6 femei). În total – 11 persoane²⁶. Prin urmare, în 1848 în târgul Telenești locuiau circa 802 persoane.

În 1858 în târgul Telenești locuiau: 28 familii de mic burghezi ruși (62 bărbați și 59 femei), în total – 121 persoane; 62 familii de mic burghezi meșteșugari (141 bărbați și 129 femei), în total – 270 persoane; 27 familii de mic burghezi armeni (63 bărbați și 57 femei), în total – 120 persoane; 60 familii de țărani (127 bărbați și 116 femei), în total – 243 persoane²⁷; 74 familii de mic burghezi evrei de categoria a IV-a (188 bărbați și 239 femei), în total – 427 persoane; 145 familii de mic burghezi evrei de categoria a V-a (341 bărbați și 366 femei), în total – 707 persoane; 94 familii de mic burghezi evrei meșteșugari (141 bărbați și 183 femei), în total – 324 persoane; 21 familii de mic burghezi evrei (57 bărbați și 60 femei), în total – 117 persoane;²⁸ 10 familii de țigani (17 bărbați și 13 femei), în total – 30 persoane.²⁹ În 1851, 2 familii de meșteșugari (6 persoane) au fost transferate în categoria mazililor; în 1852, 2 familii de mic burghezi armeni (14 persoane) au fost transferate în categoria târgoveților din Orhei; în 1850 o familie de țărani (10 persoane) s-a strămutat în satul Larga Mică, județul Cahul.³⁰

Prin urmare, în 1858 în târgul Telenești locuiau circa 2 349 persoane, inclusiv circa 1 575 evrei.

În anul 1904, târgul Telenești avea 520 case cu o populație de 2130 suflete, din care 105 familii de evrei. În târg era o ambulanță în care au cerut ajutor medical în anul 1901 peste 10 740 bolnavi. Se făceau aici mai multe bălciuri pe an.³¹

În anul 1923 în târgul Telenești erau 650 clădiri locuite și 876 de menaje; 4 154 locuitori (2 028 bărbați și 2 126 femei); târg săptămînal (miercurea); grădină de zarzavat; gospodărie boierească (2 case locuite, 2 case ruinate); o cooperativă agricolă; o tovărășie de împrumut și păstrare; sucursala Băncii Basarabiei; o moară cu aburi; o fabrică de spirt; o oloiniță; abatoriu; stațiune de montă; școală primară mixtă; biserică ortodoxă; biserică lipovenească; 10 sinagoge evreiești; secție și post de jandarmi; agent sanitar; reședință de voloste; reședință de subpre-

fectură; judecătorie rurală de ocol; poștă de cai a zemstvei (18 cai); poștă; telegraf; telefon; circumscripție 7 de percepere; primărie; regiune agricolă; 42 cârciumi; spital particular; infirmerie; farmacie; 2 piețe publice; o baie publică; 2 doctori; 2 dentiști; suprafața târgului 80 ha; 10 străzi (lungimea străzilor: 8 ½ km. nepavate cu piatră); o sală de cinematograf; lumină electrică.³²

În 1930 moșia Telinești era proprietatea doamnei Elena Gore, fiica marelui mareșal al nobilimii, M. Teodosiu.³³

Biserica din Teleneștii Noi, cu hramul Sf. Ilie, a fost zidită la 1842, din piatră, de proprietarul Gheorghe Teodosiu. În 1922, paroh preot era Maxim Derevici, de 25 ani; absolvent al seminarului teologic; în serviciu de la 1918; pe loc de la 1922. Cântăreț era Alexandru Savițchi, de 54 ani; absolvent al școlii de cântăreți; în serviciu de la 1890.³⁴

Prin urmare, la etapa actuală a investigațiilor, s-ar putea afirma că prima mențiune documentară a satului Telenești este de la 20 martie 1598. Din vechime, potrivit lui M. Costăchescu, Teleneștii a fost sat răzășesc. La sfârșitul secolului al XVII-lea, aproape întreg satul este cumpărat de marele vistiernic Tode-rașco Iordache Cantacuzino. Pe parcursul următoarelor secole, s. Telenești a avut mai mulți proprietari. În 1774 în sat erau 12 case (circa 60 de locuitori), iar în 1923 aici erau 286 de clădiri și locuiau 1 677 persoane (822 bărbați și 855 femei).

Târgul Telenești, conform aceluiași Mihai Costăchescu, a fost întemeiat în anul 1796. E posibil însă să fie mai vechi. Târgul a fost locuit de evrei, moldoveni, ruși, armeni, țigani. O mare parte din locuitori se ocupau cu meșteșugurile și comerțul. În 1858, în târgul Telenești erau circa 2 349 locuitori, inclusiv circa 1 575 evrei. În 1923 erau 4 154 locuitori (2028 bărbați și 2126 femei).

Acestea sunt doar câteva repere ce țin de istoria satului și târgului Telenești, până la începutul anilor 1930. Iar primele concluzii ar fi următoarele:

1. Satul răzășesc Telenești este atestat documentar pe data de 20 martie 1598.

2. Denumirea Telenești are origine antroponimică, fiind formată din patronimul Tele(i)n, plus sufixul *-ești*.

3. Monumentele arheologice sunt reprezentate de 5 movile funerare și o așezare monostratigrafică de tip Sântana de Mureș (sec. II-IV).

4. Așezarea a făcut parte dintr-o uniune de obști amplasată între Ciulucul Mijlociu și Cula.

5. Teleneștii au aparținut, rând pe rând, neamurilor Cantacuzino, Ruset și Mavrocordat (rude de sânge sau prin alianță), respectându-se, astfel, dreptul de protimisis.

Bibliografie

1. M. Costăchescu, Satul și târgul Telinești din județul Orhei. Schiță istorică. Iași, 1930, p. 1,2,3.
2. Dicționarul statistic al Basarabiei. Chișinău, 1923, p. 476.
3. Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XVI (1591-1600), vol. IV. București, 1952, p. 199. Vezi și: M. Costăchescu, op. cit., p. 3-4.
4. D.I.R. A. Moldova, veacul XVI, vol. IV, p. 228-229; M. Costăchescu, op. cit., p. 4.
5. D.I.R. A. Moldova, veacul XVII, vol. III. București, 1954, p. 14-15.
6. M. Costăchescu, op. cit., p. 4.
7. D.I.R. A. Moldova, veacul XVII, vol. III, p. 175, 224.
8. M. Costăchescu, op. cit., p. 5.
9. D.I.R. A. Moldova, veacul XVII, vol. IV. București, 1956, p. 41-42; M. Costăchescu, op. cit., p. 6.
10. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Volumul XIX (1626-1628). Volum întocmit de H. Chirca. București, 1969, p. 320-321; M. Costăchescu, op. cit., p. 6-7.
11. M. Costăchescu, op. cit., p. 7-22.
12. Ibidem, p. 23, 24, 25.
13. Moldova în epoca feudalismului. Volumul VII. Partea II. Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774. Alcătuirea, cuvântul introductiv și comentariile de P.G. Dmitriev. Chișinău, 1975, p. 408. Vezi și: vol. VII, partea I, p. 88.
14. Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 134, inventar 2, dosar 256, fila 639.
15. Ibidem, d. 407, f. 158, 162.
16. Z. Arbore. Dicționarul geografic al Basarabiei. București, 1904, p. 210.
17. Dicționarul statistic al Basarabiei. Chișinău, 1923, p. 476-477.
18. Anuarul României pentru comerț, industrie, meserii și agricultură. București, 1931/32, p. 602.
19. Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului (Basarabia). Chișinău, 1922, p. 165.
20. M. Costăchescu, op. cit., p. 30-31.
21. Ibidem, p. 33.
22. Ibidem, p. 33-80.
23. Ibidem, p. 36, 78.
24. A.N.R.M., F. 134, inv. 2, d. 161, f. 86; d. 623, f. 445.
25. Ibidem, p. 256, f. 340, 327, 352, 353, 379. Vezi și: d. 316.
26. Idem, d. 165, f. 1.
27. Ibidem, d. 407, f. 1, 8, 26, 36.
28. Ibidem, d. 535, f. 125, 145, 181, 206.
29. Ibidem, d. 654, f. 343; d. 737, f. 56.
30. Ibidem, d. 407, f. 36.
31. Z. Arbore, op. cit., p. 210.
32. Dicționarul statistic al Basarabiei. Chișinău, 1923, p. 476-477.
33. M. Costăchescu, op. cit., p. 80.
34. Anuarul Eparhiei Chișinăului și Hotinului (Basarabia). Chișinău, 1922, p. 165.